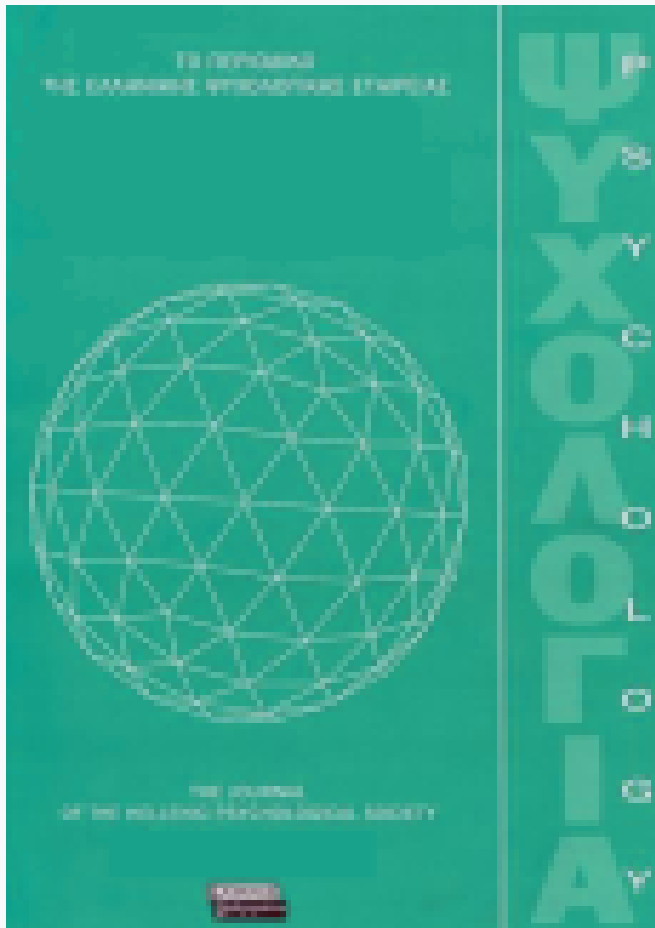


Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 4, No 1 (1997)



The social representation of the Polytechnic School's uprising.

Άννα Μαντόγλου

doi: [10.12681/psy_hps.24211](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24211)

Copyright © 2020, Άννα Μαντόγλου



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Μαντόγλου Ά. (2020). The social representation of the Polytechnic School's uprising. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 4(1), 13–31. https://doi.org/10.12681/psy_hps.24211

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξέγερσης του πολυτεχνείου

ANNA ΜΑΝΤΟΓΛΟΥ
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων της εξέγερσης του Πολυτεχνείου διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ένα δείγμα 400 περίπου ατόμων (μαθητές, φοιτητές και άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου) προσλαμβάνει, σκέφτεται και εξηγεί αυτό το ιστορικο-πολιτικό γεγονός. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν σύνολα ερωτήσεων που αφορούσαν τα κοινωνιογνωστικά στοιχεία που συνθέτουν την πρόσληψη της αιτιολογίας, των συνεπειών και αποτελεσμάτων της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, καθώς και των εξεγερθέντων μετά την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος. Η ανάλυση παραγόντων αποκάλυψε τον τρόπο με τον οποίο δομούνται αυτά τα στοιχεία και η διαφοροποιημένη πρόσληψη αυτής της δομής από τις τρεις κοινωνικές ομάδες.

Λέξεις κλειδιά: Αναπαράσταση, κοινωνική αναπαράσταση, περιεχόμενο και οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης

Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, ένα φαινόμενο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης για τους ιστορικούς, τους κοινωνιολόγους, τους πολιτικούς επιστήμονες. Έγινε επίσης αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών ψυχολόγων. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει μέρος των αποτελεσμάτων μιας ευρύτερης κοινωνιοψυχολογικής έρευνας, που φέρει τον τίτλο: "Μελέτη μιας μειονότητας: Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, Νοέμβριος, 1973" (Μαντόγλου, 1992) και η οποία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, στο οποίο δε θα αναφερθούμε εδώ, ελέγξαμε την υπόθεση σύμφωνα με την οποία η εξέγερση του Πολυτεχνείου αποτελεί μειονοτική πράξη (βλ. επίσης Μαντόγλου, 1995). Το γενετικό μοντέλο των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων (Mosconici, 1979) και το τριαδικό μοντέλο που απορρέει από αυτό (Παπαστάμου & Μιούνη, 1983) μας παρείχαν τα εννοιολογικά εργαλεία τα οποία δοκιμάστηκαν στη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα. Ο ορισμός των τριών κοινωνικών αντιπάλων: εξουσία

(στρατιωτικό καθεστώς) - μειονότητα (εξεγερθέντες) - πληθυσμός (ελληνικός λαός) και των σχέσεων που εγκαθιδρύονται μεταξύ τους: σχέσεις εξουσίας, ανταγωνιστικές και κοινωνικής επιρροής, αποτέλεσαν το αντικείμενο αυτού του πρώτου μέρους. Βέβαια, ο πρωταγωνιστής αυτής της τριαδικής σχέσης υπήρξε η ενεργός μειονότητα του Πολυτεχνείου (εξεγερθέντες), που κατείχε μια πρωταρχική θέση, και μελετήθηκε σε τρεις ιστορικές στιγμές: τη στιγμή της ανάδυσής της, τη στιγμή της σύγκρουσής της με το στρατιωτικό καθεστώς και τη στιγμή της ενσωμάτωσής της, δηλαδή της μεταμόρφωσής της σε πλειονοτική κοινωνική ομάδα κατά τη μεταπολίτευση.

Στο δεύτερο μέρος, που αφορά τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, εστίασαμε την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο αναπαρίστανται οι τρεις κοινωνικοί αντίπαλοι -στρατιωτικό καθεστώς, εξεγερθέντες, ελληνικός λαός- και οι σχέσεις που διατηρούσαν μεταξύ τους. Προσπαθήσαμε δηλαδή να μελετήσουμε τον τρόπο που τα κοινωνικά υποκείμενα

προσλαμβάνουν, σκέφτονται, οργανώνουν και εξηγούν αυτό που έχει γίνει κοινά αποδεκτό, στη σύγχρονη ιστορία μας, ως η "εξέγερση του Πολυτεχνείου". Ρίχνοντας το βάρος άλλοτε στους ιστορικούς αντιπάλους, άλλοτε στις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες έδρασαν και άλλοτε στα αίτια, στους σκοπούς και στα αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, προσεγγίσαμε την κοινωνιογνωστική οργάνωση των στοιχείων που τη συνθέτουν.

Στο παρόν άρθρο, που αναφέρεται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, θα σκιαγραφήσουμε τις γενικές αρχές της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων, τη μέθοδο που χρησιμοποιήσαμε για να τις προσεγγίσουμε, μέρος των αποτελεσμάτων που αφορούν το περιεχόμενο και τη δομή τους καθώς και την εξάρτησή τους από τη διαφοροποιημένη κοινωνική ταυτότητα των υποκειμένων.

Συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Την κοινωνιοψυχολογική θεωρητική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων την οφείλουμε στο Moscovici (1961), ο οποίος, επανορίζοντας την έννοια της συλλογικής αναπαράστασης του Durkheim (1895), δημιούργησε ένα εργαλείο ικανό να συμπεριλάβει την πολυπλοκότητα και πολυσημία των αναπαραστάσεων. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις οργανώνουν τις πραγματικές και συμβολικές σχέσεις στις σύγχρονες κοινωνίες μας, οι οποίες είναι δυναμικές και "χαρακτηρίζονται από την ένταση και ρευστότητα των ανταλλαγών και επικοινωνιών, την ανάπτυξη της επιστήμης και την κοινωνική συνθετότητα και κινητικότητα" (Jodelet, 1989α, σ. 36).

Σύμφωνα με το Moscovici (1976), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις "συγκροτούν μια ψυχολογική οργάνωση, μια μορφή ιδιαίτερης γνώσης της κοινωνίας μας, η οποία δεν ανάγεται σε καμιά άλλη" (σ. 43). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι γνωστικά συστήματα που έχουν τη δική τους λογική και το δικό τους λόγο. Δεν μπορούμε να τις θεωρήσουμε σαν απλές απόψεις, εικό-

νες ή στάσεις. Είναι "θεωρίες", "συλλογικές επιστήμες" *sui generis* που προορίζονται για την ανακάλυψη, εξήγηση και ταξινόμηση της πραγματικότητας. Συλλογικό προϊόν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν ως λειτουργία τις διαδικασίες μορφοποίησης της συμπεριφοράς και τον προσανατολισμό των κοινωνικών επικοινωνιών. Ο ρόλος τους είναι τριπλός: η σημασιολόγηση της πραγματικότητας, η ενσωμάτωση εννοιών και καινούριων πραγμάτων σε οικεία πλαίσια και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης μέσα στην οποία αναγνωρίζεται μια δεδομένη ομάδα (Moscovici & Vignaux, 1994).

Ο Moscovici μελετώντας τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της επιστήμης της ψυχανάλυσης, τον τρόπο δηλαδή που η θεωρία της ψυχανάλυσης μετατρέπεται σε λόγο του κοινού ανθρώπου ή τον τρόπο που ένα "σύστημα θεωρητικών" εννοιών μετατρέπεται σε ένα "σύστημα αναπαραστάσεων", εντόπισε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αναπαραστάσεων, μερικά από τα οποία συνοψίζουμε ως εξής:

- Η κοινωνική αναπαράσταση είναι το αποτέλεσμα της σχέσης δύο στοιχείων: μιας σημασίας (γνωστική διαδικασία) και μιας εικόνας (διαδικασία των αισθήσεων). Τα δύο αυτά στοιχεία είναι αδιαχώριστα, με την έννοια ότι σε κάθε σημασία αντιστοιχεί μια εικόνα και σε κάθε εικόνα μια σημασία.

- Κάθε κοινωνική αναπαράσταση είναι αναπαράσταση ενός υποκειμένου για ένα αντικείμενο και, επομένως, αυτό που την καθορίζει είναι η σχέση που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο. Η κοινωνική αναπαράσταση σφραγίζεται τόσο από την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική ή άλλη θέση που κατέχει το άτομο ή η ομάδα που αναπαριστά ένα αντικείμενο, όσο και από το σύνολο των πληροφοριών, εικόνων, απόψεων, στάσεων που διαθέτει για το αντικείμενο αναπαράστασης.

- Η κοινωνική αναπαράσταση χαρακτηρίζεται από το περιεχόμενο και την οργάνωσή της. Το πρώτο ορίζεται τόσο από τις ποιοτικές και ποσοτικές πληροφορίες που κατέχει ένα άτομο ή μια ομάδα για το αντικείμενο της κοινωνικής αναπαράστασης, όσο και από τη θετική ή αρνητική του(ης) στάση για αυτό. Αυτή η στάση φαίνεται

να καθορίζει τις πληροφορίες. Είναι, δηλαδή, η θετική ή αρνητική στάση που έχουμε για ένα κοινωνικό αντικείμενο που θα μας οδηγήσει στην ανεύρεση ή μη ποιοτικών και ποσοτικών πληροφοριών που το αφορούν. Όσον αφορά την οργάνωση της αναπαράστασης, αυτή ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνονται και ταξινομούνται οι πληροφορίες, οι στάσεις, οι απόψεις, οι γνώσεις για ένα αντικείμενο. Μέσα από αυτή την οργάνωση εμφανίζονται και τα κεντρικά στοιχεία της αναπαράστασης, αυτά που, για το άτομο ή την ομάδα, συγκροτούν τη βάση της και καθορίζουν και τη σημασία των υπόλοιπων στοιχείων.

- Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις παράγονται και καταναλώνονται συλλογικά: από τη μια, είναι το αποτέλεσμα των πολύπλοκων και ακατάπαυστων αλληλεπιδράσεων που εγκαθιδρύονται μεταξύ των ατόμων και μεταξύ αυτών των τελευταίων με το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, από την άλλη, εξασφαλίζουν την επικοινωνία μεταξύ των πρώτων και των δεύτερων.

- Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις σχηματίζονται μέσα από δύο χαρακτηριστικές κοινωνιογνωστικές διαδικασίες: την αντικειμενοποίηση και την επικέντρωση, οι οποίες μας δείχνουν και τη διαλεκτική σχέση ατόμου και κοινωνίας που βρίσκεται στο επίκεντρο των κοινωνικών αναπαραστάσεων ειδικά και της κοινωνικής ψυχολογίας γενικά.

Η διαδικασία της αντικειμενοποίησης συνίσταται στη συγκεκριμενοποίηση των εννοιών, στην απλοποίηση και προσαρμογή τους στο πλαίσιο μιας συνεκτικής λογικής της ομάδας, έτσι ώστε να γίνουν επικοινωνήσιμες. Η επιλογή των πληροφοριών που αφορούν το κοινωνικό αντικείμενο (επιλογή που σχετίζεται με το πολιτικό, αξιολογικό, ιδεολογικό πλαίσιο ή άλλες αναπαραστάσεις) οργανώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να οικοδομήσουν μια συνεκτική εικόνα (εικονικό μοντέλο). Αυτή η συνεκτική εικόνα γίνεται για το υποκείμενο η έκφραση της πραγματικότητας, η ίδια η πραγματικότητα. Οι κοινωνικές ρίζες των αναπαραστάσεων εξασφαλίζονται μέσα από τη διαδικασία της επικέντρωσης, η οποία συνίσταται στην εγγραφή του άγνωστου και του καινούριου (αντικείμενο, έννοια) σε ένα σύστημα οικείων κατηγοριών, σε ένα προϋπάρχον πλαίσιο

αναφοράς. Η ιδιοποίηση του ξένου εξασφαλίζεται από τις αναφορές και τις συνδέσεις του με τα ήδη γνωστά στοιχεία που μοιράζεται μια κοινωνική ομάδα. Η επικέντρωση δείχνει τον τρόπο με τον οποίο τα αναπαριστώμενα στοιχεία ερμηνεύουν την πραγματικότητα, δίνοντας σημασία στα γεγονότα, και καθορίζουν τις συμπεριφορές και γενικότερα τις κοινωνικές σχέσεις.

Για παράδειγμα, ο Θεός, έννοια αφηρημένη και άπιαστη, παίρνει τη μορφή συγκεκριμένου προσώπου: άνδρας, ηλικιωμένος, με άσπρα μαλλιά και γενειάδα, με φωτεινό πρόσωπο και έκφραση που κρύβει σοφία, καλοσύνη, δικαιοσύνη, κατανόηση και εμπνέει σεβασμό και δέος. Αυτή η εικόνα, αποτέλεσμα της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης, αφορά βέβαια το Δυτικό πολιτισμό. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις διατηρούν με το αντικείμενο αναπαράστασης σχέσεις συμβολικές (το αντικείμενο αναπαρίσταται) και ερμηνείας (προσδίδουν νόημα στο αντικείμενο), μέσα στις οποίες εγγράφεται η ενεργός συμμετοχή του υποκειμένου/της ομάδας στην παραγωγή τους.

- Η παραγωγή μιας κοινωνικής αναπαράστασης επηρεάζεται από τρεις κοινωνικές συνθήκες: το διασκορπισμό της πληροφορίας, την εστία προσοχής και την πίεση για συγκεκριμένο συμπέρασμα. Η πρώτη συνθήκη αναφέρεται στην απόσταση ανάμεσα στις πληροφορίες που έχει στη διάθεσή του ένα άτομο για ένα κοινωνικό αντικείμενο και αυτές που θα ήταν απαραίτητες για το σχηματισμό μιας γνώμης. Η δεύτερη συνθήκη έχει να κάνει με το ότι ένα άτομο ή μια ομάδα στρέφει την προσοχή του(ης) σε ορισμένες πλευρές του αντικειμένου, σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά του και το βαθμό εμπλοκής του. Όσο για την τρίτη συνθήκη, την πίεση για συμπέρασμα, αυτή εμφανίζεται σε κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα και τον (ην) υποχρεώνει να βρίσκεται σε ετοιμότητα για να εκφέρει γνώμη, να επικοινωνήσει.

Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά την πρώτη κοινωνιοψυχολογική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων και το μοντέλο του Moscovici παραμένει πάντα επίκαιρο. Βέβαια, με αυτό δεν υποστηρίζουμε ότι άλλοι ερευνητές δεν έστρεψαν την προσοχή τους προς αυτόν τον

προσλαμβάνουν, σκέφτονται, οργανώνουν και εξηγούν αυτό που έχει γίνει κοινά αποδεκτό, στη σύγχρονη ιστορία μας, ως η "εξέγερση του Πολυτεχνείου". Ρίχνοντας το βάρος άλλοτε στους ιστορικούς αντιπάλους, άλλοτε στις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες έδρασαν και άλλοτε στα αίτια, στους σκοπούς και στα αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, προσεγγίσαμε την κοινωνιογνωστική οργάνωση των στοιχείων που τη συνθέτουν.

Στο παρόν άρθρο, που αναφέρεται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, θα σκιαγραφήσουμε τις γενικές αρχές της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων, τη μέθοδο που χρησιμοποιήσαμε για να τις προσεγγίσουμε, μέρος των αποτελεσμάτων που αφορούν το περιεχόμενο και τη δομή τους καθώς και την εξάρτησή τους από τη διαφοροποιημένη κοινωνική ταυτότητα των υποκειμένων.

Συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Την κοινωνιοψυχολογική θεωρητική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων την οφείλουμε στο Moscovici (1961), ο οποίος, επανορίζοντας την έννοια της συλλογικής αναπαράστασης του Durkheim (1895), δημιούργησε ένα εργαλείο ικανό να συμπεριλάβει την πολυπλοκότητα και πολυσημία των αναπαραστάσεων. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις οργανώνουν τις πραγματικές και συμβολικές σχέσεις στις σύγχρονες κοινωνίες μας, οι οποίες είναι δυναμικές και "χαρακτηρίζονται από την ένταση και ρευστότητα των ανταλλαγών και επικοινωνιών, την ανάπτυξη της επιστήμης και την κοινωνική συνθετότητα και κινητικότητα" (Jodelet, 1989a, σ. 36).

Σύμφωνα με το Moscovici (1976), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις "συγκροτούν μια ψυχολογική οργάνωση, μια μορφή ιδιαίτερης γνώσης της κοινωνίας μας, η οποία δεν ανάγεται σε καμιά άλλη" (σ. 43). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι γνωστικά συστήματα που έχουν τη δική τους λογική και το δικό τους λόγο. Δεν μπορούμε να τις θεωρήσουμε σαν απλές απόψεις, εικό-

νες ή στάσεις. Είναι "θεωρίες", "συλλογικές επιστήμες" *sui generis* που προορίζονται για την ανακάλυψη, εξήγηση και ταξινόμηση της πραγματικότητας. Συλλογικό προϊόν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν ως λειτουργία τις διαδικασίες μορφοποίησης της συμπεριφοράς και τον προσανατολισμό των κοινωνικών επικοινωνιών. Ο ρόλος τους είναι τριπλός: η σημασιολόγηση της πραγματικότητας, η ενσωμάτωση εννοιών και καινούριων πραγμάτων σε οικεία πλαίσια και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης μέσα στην οποία αναγνωρίζεται μια δεδομένη ομάδα (Moscovici & Vignaux, 1994).

Ο Moscovici μελετώντας τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της επιστήμης της ψυχανάλυσης, τον τρόπο δηλαδή που η θεωρία της ψυχανάλυσης μετατρέπεται σε λόγο του κοινού ανθρώπου ή τον τρόπο που ένα "σύστημα θεωρητικών" εννοιών μετατρέπεται σε ένα "σύστημα αναπαραστάσεων", εντόπισε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αναπαραστάσεων, μερικά από τα οποία συνοψίζουμε ως εξής:

- Η κοινωνική αναπαράσταση είναι το αποτέλεσμα της σχέσης δύο στοιχείων: μιας σημασίας (γνωστική διαδικασία) και μιας εικόνας (διαδικασία των αισθήσεων). Τα δύο αυτά στοιχεία είναι αδιαχώριστα, με την έννοια ότι σε κάθε σημασία αντιστοιχεί μια εικόνα και σε κάθε εικόνα μια σημασία.

- Κάθε κοινωνική αναπαράσταση είναι αναπαράσταση ενός υποκειμένου για ένα αντικείμενο και, επομένως, αυτό που την καθορίζει είναι η σχέση που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο. Η κοινωνική αναπαράσταση σφραγίζεται τόσο από την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική ή άλλη θέση που κατέχει το άτομο ή η ομάδα που αναπαριστά ένα αντικείμενο, όσο και από το σύνολο των πληροφοριών, εικόνων, απόψεων, στάσεων που διαθέτει για το αντικείμενο αναπαράστασης.

- Η κοινωνική αναπαράσταση χαρακτηρίζεται από το περιεχόμενο και την οργάνωσή της. Το πρώτο ορίζεται τόσο από τις ποιοτικές και ποσοτικές πληροφορίες που κατέχει ένα άτομο ή μια ομάδα για το αντικείμενο της κοινωνικής αναπαράστασης, όσο και από τη θετική ή αρνητική του(ης) στάση για αυτό. Αυτή η στάση φαίνεται

να καθορίζει τις πληροφορίες. Είναι, δηλαδή, η θετική ή αρνητική στάση που έχουμε για ένα κοινωνικό αντικείμενο που θα μας οδηγήσει στην ανεύρεση ή μη ποιοτικών και ποσοτικών πληροφοριών που το αφορούν. Όσον αφορά την οργάνωση της αναπαράστασης, αυτή ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνονται και ταξινομούνται οι πληροφορίες, οι στάσεις, οι απόψεις, οι γνώσεις για ένα αντικείμενο. Μέσα από αυτή την οργάνωση εμφανίζονται και τα κεντρικά στοιχεία της αναπαράστασης, αυτά που, για το άτομο ή την ομάδα, συγκροτούν τη βάση της και καθορίζουν και τη σημασία των υπόλοιπων στοιχείων.

- Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις παράγονται και καταναλώνονται συλλογικά: από τη μια, είναι το αποτέλεσμα των πολύπλοκων και ακατάπαυστων αλληλεπιδράσεων που εγκαθιδρύονται μεταξύ των ατόμων και μεταξύ αυτών των τελευταίων με το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, από την άλλη, εξασφαλίζουν την επικοινωνία μεταξύ των πρώτων και των δεύτερων.

- Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις σχηματίζονται μέσα από δύο χαρακτηριστικές κοινωνιογνωστικές διαδικασίες: την αντικειμενοποίηση και την επικέντρωση, οι οποίες μας δείχνουν και τη διαλεκτική σχέση ατόμου και κοινωνίας που βρίσκεται στο επίκεντρο των κοινωνικών αναπαραστάσεων ειδικά και της κοινωνικής ψυχολογίας γενικά.

Η διαδικασία της αντικειμενοποίησης συνίσταται στη συγκεκριμενοποίηση των εννοιών, στην απλοποίηση και προσαρμογή τους στο πλαίσιο μιας συνεκτικής λογικής της ομάδας, έτσι ώστε να γίνουν επικοινωνήσιμες. Η επιλογή των πληροφοριών που αφορούν το κοινωνικό αντικείμενο (επιλογή που σχετίζεται με το πολιτισμικό, αξιολογικό, ιδεολογικό πλαίσιο ή άλλες αναπαραστάσεις) οργανώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να οικοδομήσουν μια συνεκτική εικόνα (εικονικό μοντέλο). Αυτή η συνεκτική εικόνα γίνεται για το υποκείμενο η έκφραση της πραγματικότητας, η ίδια η πραγματικότητα. Οι κοινωνικές ρίζες των αναπαραστάσεων εξασφαλίζονται μέσα από τη διαδικασία της επικέντρωσης, η οποία συνίσταται στην εγγραφή του άγνωστου και του καινούριου (αντικείμενο, έννοια) σε ένα σύστημα οικείων κατηγοριών, σε ένα προϋπάρχον πλαίσιο

αναφοράς. Η ιδιοποίηση του ξένου εξασφαλίζεται από τις αναφορές και τις συνδέσεις του με τη ήδη γνωστά στοιχεία που μοιράζεται μια κοινωνική ομάδα. Η επικέντρωση δείχνει τον τρόπο με τον οποίο τα αναπαριστώμενα στοιχεία ερμηνεύουν την πραγματικότητα, δίνοντας σημασία στα γεγονότα, και καθορίζουν τις συμπεριφορές και γενικότερα τις κοινωνικές σχέσεις.

Για παράδειγμα, ο Θεός, έννοια αφηρημένη και άπιαστη, παίρνει τη μορφή συγκεκριμένου προσώπου: άνδρας, ηλικιωμένος, με άσπρα μαλλιά και γενειάδα, με φωτεινό πρόσωπο και έκφραση που κρύβει σοφία, καλοσύνη, δικαιοσύνη, κατανόηση και εμπνέει σεβασμό και δέος. Αυτή η εικόνα, αποτέλεσμα της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης, αφορά βέβαια το Δυτικό πολιτισμό. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις διατηρούν με το αντικείμενο αναπαράστασης σχέσεις συμβολικές (το αντικείμενο αναπαρίσταται) και ερμηνείας (προσδίδουν νόημα στο αντικείμενο), μέσα στις οποίες εγγράφεται η ενεργός συμμετοχή του υποκειμένου/της ομάδας στην παραγωγή τους.

- Η παραγωγή μιας κοινωνικής αναπαράστασης επηρεάζεται από τρεις κοινωνικές συνθήκες: το διασκορπισμό της πληροφορίας, την εστία προσοχής και την πίεση για συγκεκριμένο συμπέρασμα. Η πρώτη συνθήκη αναφέρεται στην απόσταση ανάμεσα στις πληροφορίες που έχει στη διάθεσή του ένα άτομο για ένα κοινωνικό αντικείμενο και αυτές που θα ήταν απαραίτητες για το σχηματισμό μιας γνώμης. Η δεύτερη συνθήκη έχει να κάνει με το ότι ένα άτομο ή μια ομάδα στρέφει την προσοχή του(ης) σε ορισμένες πλευρές του αντικειμένου, σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά του και το βαθμό εμπλοκής του. Όσο για την τρίτη συνθήκη, την πίεση για συμπέρασμα, αυτή εμφανίζεται σε κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα και τον (ην) υποχρεώνει να βρίσκεται σε ετοιμότητα για να εκφέρει γνώμη, να επικοινωνήσει.

Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά την πρώτη κοινωνιοψυχολογική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων και το μοντέλο του Moscovici παραμένει πάντα επίκαιρο. Βέβαια, με αυτό δεν υποστηρίζουμε ότι άλλοι ερευνητές δεν έστρεψαν την προσοχή τους προς αυτόν τον

τομέα. Αντιθέτως μάλιστα. Ένα σύνολο ερευνών όπως: Herzlich (1969), Chombart de Lauwe (1971), Mugny & Carugati (1985), Abric (1987), Jodelet (1989β) κ.ά., συνέβαλαν στον εμπλουτισμό του πιο πάνω μοντέλου.

Στις μέρες μας, το ενδιαφέρον των ειδικών του θέματος έχει στραφεί στις διαδικασίες γένεσης των κοινωνικών αναπαραστάσεων, στην εσωτερική τους δομή και στον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια έχουν προταθεί τέσσερις κεντρικοί ερευνητικοί άξονες:

- Τα θέματα (Moscovici & Vignaux, 1994),
- Η θεωρία του κεντρικού πυρήνα (Abric, 1987, 1989, 1994. Flament, 1989, 1994),
- Οι οργανωτικές αρχές των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Doise, 1986, 1989, 1990), και
- Το μοντέλο των βασικών γνωστικών σχημάτων (Rouquette, 1990).

α. Τα θέματα μας παραπέμπουν σε ένα σύνολο γενικών κανόνων, πρωταρχικών εννοιών, ισχυρών ιδεών, αρχετύπων, βαθιά ριζωμένων στη συλλογική μνήμη, που οργανώνουν τα πνευματικά μας οικοδομήματα. Πηγή ιδεών, τα θέματα συμβάλλουν στην ανάδυση και παραγωγή του κοινωνικού λόγου ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Λειτουργούν ως σημασιολογικοί πυρήνες γύρω από τους οποίους θα συγκροτηθούν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, κι αυτό επειδή τα θέματα προϋπάρχουν των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων επομένως προϋποθέτει τον εντοπισμό των θεμάτων και το ρόλο που παίζουν.

β. Προϊόν κοινωνιογνωστικής δραστηριότητας, η αναπαράσταση ενός συγκεκριμένου αντικείμενου συντίθεται από έναν κόσμο απόψεων, γνώσεων, εκτιμήσεων, πεποιθήσεων, πληροφοριών, πίστεων, στάσεων, οργανωμένων γύρω από μια κεντρική σημασία. Η οργάνωση της κοινωνικής αναπαράστασης για τους Abric και Flament συνίσταται στον εντοπισμό δύο διαστάσεων: των συστατικών της στοιχείων και της εσωτερικής της δομής. Τα πρώτα αντιστοιχούν στις πληροφορίες, τις στάσεις, τις απόψεις... του υποκειμένου για το αντικείμενο κοινωνικής αναπαράστασης και χαρακτηρίζονται ως περι-

φερειακά στοιχεία, και η δεύτερη, στον κεντρικό πυρήνα, ο οποίος ορίζεται ως οποιοδήποτε στοιχείο (ή σύνολο στοιχείων) που δίνει στην αναπαράσταση τη σημασία της και τη συνοχή της. Γύρω από τον κεντρικό πυρήνα θα πάρουν θέση τα περιφερειακά στοιχεία, και είναι αυτός που θα καθορίσει το βάρος τους, τη σημασία τους και τις σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους. Οποιαδήποτε λοιπόν μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων οφείλει να εντοπίσει τον κεντρικό πυρήνα.

γ. Ο Doise ορίζει τις κοινωνικές αναπαραστάσεις ως οργανωτικές αρχές (=μετασυστήματα), που ρυθμίζουν τις συμβολικές κοινωνικές σχέσεις στο επίπεδο των γνωστικών ατομικών συστημάτων. Η ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών ρυθμίσεων και των γνωστικών λειτουργιών σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αποτελεί το αντικείμενο των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

δ. Το μοντέλο των Βασικών Γνωστικών Σχημάτων αποσκοπεί στον εντοπισμό των δομικών στοιχείων της αναπαράστασης και θεωρεί ότι το υποκείμενο οδηγείται σε ειδικές γνωστικές διεργασίες, οι οποίες υπακούουν σε κανόνες. Αυτές οι γνωστικές διεργασίες παρουσιάζονται με πολλές μορφές, αλλά ο αριθμός τους είναι περιορισμένος. Το υποκείμενο συσχετίζει δύο λεκτικά στοιχεία Α και Β μέσω ενός διαμεσολαβητή σχέσης (Α - διαμεσολαβητής σχέσης - Β). Αυτοί οι διαμεσολαβητές οργανώνονται σε βασικές γνωστικές κατηγορίες που ονομάζονται "σχήματα". Μέχρι στιγμής έχουν εντοπισθεί πέντε Βασικά Γνωστικά Σχήματα (ΒΓΣ): λεκτικό, γειτνίασης, σύνθεσης, πράξης, και απόδοσης. Ένα παράδειγμα ΒΓΣ είναι το τρίπτυχο "Μηχανικός - Εργαλείο - Κλειδί", στο οποίο ο διαμεσολαβητής σχέσης παραπέμπει σε ένα θέμα-εργαλείο που χρησιμοποιείται από το υποκείμενο. Αυτό είναι ένα ΒΓΣ πράξης το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί ως εξής: ο μηχανικός χρησιμοποιεί το κλειδί.

Υποθέσεις

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των στοιχείων που συνθέτουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξέγερσης του Πο-

λυτεχνείου καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται αυτά τα στοιχεία. Γνωρίζοντας ότι η κοινωνική αναπαράσταση εξαρτάται από την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων, τις πληροφορίες που διαθέτουν για το αντικείμενο κοινωνικής αναπαράστασης, τη στάση τους απέναντι σε αυτό και το βαθμό εμπλοκής τους, αναμένονται διαφορές μεταξύ των μαθητών, των φοιτητών και των ατόμων της γενιάς του Πολυτεχνείου στο επίπεδο της δομής των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

Μέθοδος

Είναι κοινός τόπος ότι μια κοινωνική αναπαράσταση ορίζεται από το περιεχόμενο και την οργάνωσή της. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Abric (1994), παρουσιάζοντας τις μεθόδους των κοινωνικών αναπαραστάσεων, τις διαχωρίζει σε δύο κατηγορίες: μέθοδοι συλλογής του περιεχομένου της αναπαράστασης και μέθοδοι εντοπισμού της εσωτερικής οργάνωσης της αναπαράστασης. Στην πρώτη κατηγορία ταξινομεί τις "ερωτηματικές" (συνέντευξη, ερωτηματολόγιο, σκίτσα επαγωγής, γραφικά εργαλεία, μονογραφική προσέγγιση), και συσχετιστικές (ελεύθερος συσχετισμός, συσχετιστικός χάρτης) μεθόδους. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσει τις μεθόδους εντοπισμού των δεσμών ανάμεσα στα στοιχεία της αναπαράστασης (σύσταση ζευγαριών λέξεων, σύγκριση ανά ζεύγη, σύνταξη συνόλου λέξεων) και τις μεθόδους ιεράρχησης των θεμάτων (διαδοχικά ιεραρχημένες επιλογές, διαδοχικές επιλογές με ομάδες).

Στην παρούσα έρευνα, και σύμφωνα με την παραπάνω ταξινόμηση, χρησιμοποιήσαμε μεθόδους που μας βοηθούν στην προσέγγιση του περιεχομένου της κοινωνικής αναπαράστασης (συνεντεύξεις, ερωτηματολόγιο). Βέβαια, όπως θα δούμε, η ανάλυση παραγόντων που εφαρμόσαμε στις επιμέρους θεματικές ενότητες αποσκοπεί, σύμφωνα με τον Doise (1989, 1994), στον εντοπισμό των οργανωτικών αρχών της αναπαράστασης. Πράγμα που δεν αμφισβητεί ο Abric, ο οποίος επισημαίνει ότι η συνέντευξη μαζί με το ερωτηματολόγιο υπήρξαν οι πιο διαδεδομένες

μέθοδοι εντοπισμού των κοινωνικών αναπαραστάσεων και επέτρεπαν τον εντοπισμό γενικών αξόνων και παραγόντων που οργανώνουν την αναπαράσταση.

Υποκείμενα

Στις πιλοτικές συνεντεύξεις συμμετείχαν 20 άτομα και των δύο φύλων ηλικίας 17-46 ετών. Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν 387 άτομα και των δύο φύλων, τα οποία κατανέμονται σε τρεις κοινωνικές ομάδες, σύμφωνα με την ηλικία/ταυτότητά τους: ομάδα μαθητών (160 μαθητές λυκείου), ομάδα φοιτητών (140 φοιτητές) και ομάδα ατόμων της γενιάς του Πολυτεχνείου (87 άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου τα οποία απάντησαν μεμονωμένα λόγω ελλείψεως μαζικού χώρου).

Υλικό - Διαδικασία

Η τεχνική προσέγγισης των κοινωνικών αναπαραστάσεων της εξέγερσης του Πολυτεχνείου συνίσταται σε τρεις διαδικασίες, που η μια είναι συνέπεια της άλλης:

- στη βιβλιογραφική ανασκόπηση (ιστορικά κείμενα, πολιτικο-κοινωνικές αναλύσεις, μαρτυρίες ...),

- στις συνεντεύξεις: Έγιναν 20 ημι-κατευθυνόμενες πιλοτικές συνεντεύξεις με άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου, φοιτητές και μαθητές, οι οποίες υποβλήθηκαν σε μια θεματική ανάλυση περιεχομένου, και

- στο ερωτηματολόγιο: Γράφουμε ότι η μια διαδικασία είναι συνέπεια της άλλης, διότι η μελέτη των ιστορικών κειμένων, πολιτικο-κοινωνικών αναλύσεων και μαρτυριών μας έκανε να ορίσουμε το αντικείμενο μελέτης μας και να προχωρήσουμε στις συνεντεύξεις, οι οποίες αποσκοπούσαν:

- a. στην αποκόμιση πληροφοριών σχετικά με την εξέγερση του Πολυτεχνείου,

- β. στη μελέτη των στάσεων, συναισθημάτων, απόψεων, πληροφοριών, εικόνων των ερωτώμενων για την εξέγερση του Πολυτεχνείου, και

- γ. στην οικοδόμηση ενός ερωτηματολογίου.

Όσο για το ερωτηματολόγιο, αποτέλεσμα

των δύο πιο πάνω διαδικασιών, συντίθεται από 257 μεταβλητές, οι οποίες κωδικοποιούνται στις παρακάτω θεματικές ενότητες: Οι αιτίες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, Κοινωνική απόδοση και συμπεριφορά των φοιτητών, Το αυθόρμητο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, Κοινωνικές κατηγορίες και εξέγερση του Πολυτεχνείου, Πολιτικά κόμματα και εξέγερση του Πολυτεχνείου, Η εικόνα της μειονότητας και της πράξης της, Η εικόνα της κοινωνικής επιρροής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, Αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και πτώση της χούντας, Τι απέγιναν οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου, Η επέτειος του Πολυτεχνείου, Πολιτικά κόμματα σήμερα και εξέγερση του Πολυτεχνείου. Η κάθε θεματική ενότητα αποτελείται από ένα σύνολο καταφατικών προτάσεων, για καθεμία από τις οποίες τα υποκείμενα του δείγματος καλούνται να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους πάνω σε μια διπολική επταβάθμια κλίμακα (1=διαφωνώ απόλυτα, 7=συμφωνώ απόλυτα).

Το υλικό που αποκτήσαμε από τις παραπάνω διαδικασίες είναι πλούσιο και σύνθετο. Επειδή, όμως, ο χώρος που διαθέτουμε εδώ είναι περιορισμένος, τα αποτελέσματα που θα παρουσιάσουμε αφορούν τις απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματος (N=387) και τη διαφοροποιημένη πρόσληψη των τριών κοινωνικών ομάδων σε μερικές θεματικές ενότητες του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα θα παρουσιάσουμε τις παρακάτω θεματικές ενότητες:

α. Τις αιτίες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου: Ένα από τα συνθήματα που ακούστηκε στους χώρους του Πολυτεχνείου ήταν και το "Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία", το οποίο εσωτερικευσε τρεις διαφορετικές διαστάσεις: την οικονομία, την παιδεία και την πολιτική. Βασιζόμενοι σε αυτό το τρισδιάστατο σύνθημα, και με σκοπό να εντοπίσουμε την αναπαράσταση της αιτιολογίας της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, οικοδομήσαμε μια ερώτηση στην οποία προτείνουμε δεκαεπτά πιθανές αιτίες, το περιεχόμενο των οποίων ανταποκρίνεται σε αυτές τις διαστάσεις.

β. Αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και πτώση της χούντας: Δίνονται δύο ερωτήσεις, που η μία αφορά τις συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου (δέκα προτάσεις

με θετικές και αρνητικές συνέπειες), και η άλλη τους παράγοντες που συνέβαλαν στην πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος (δεκατέσσερις προτάσεις).

γ. Τι απέγιναν οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου: Δίνονται δέκα προτάσεις (πέντε αρνητικές και πέντε θετικές), οι οποίες περιγράφουν τους εξεγερθέντες μετά την πτώση της χούντας.

Αποτελέσματα

Πιο κάτω θα παρουσιάσουμε τα κοινωνιογνωστικά στοιχεία που συνθέτουν την πρόσληψη της αιτιολογίας, των συνεπειών και αποτελεσμάτων της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, καθώς και των εξεγερθέντων μετά την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος. Θα δούμε τον τρόπο με τον οποίο δομούνται τα παραπάνω στοιχεία και τη διαφοροποιημένη πρόσληψη αυτής της δομής από τις τρεις κοινωνικές ομάδες των υποκειμένων του δείγματος.

Στους πίνακες που ακολουθούν εγγράφονται ο συνολικός μέσος όρος για τις μεταβλητές κάθε θεματικής ενότητας και τα αποτελέσματα της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης (μετά από ορθογώνια περιστροφή τύπου varimax), που εφαρμόστηκε πάνω στις απαντήσεις του συνολικού δείγματος στις μεταβλητές κάθε θεματικής ενότητας. Για τον ορισμό του παράγοντα κρατάμε τις μεταβλητές με φόρτιση > .40 και παρουσιάζουμε τους παράγοντες με ιδιοτιμή > 1. Επίσης παρουσιάζονται πίνακες με τις μέσες παραγοντικές βαθμολογίες των παραγόντων που προκύπτουν από την παραγοντική ανάλυση, για τις τρεις κοινωνικές ομάδες. Η ανάλυση διακύμανσης θα μας δείξει τις στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις των παραγόντων για τις τρεις ομάδες των υποκειμένων του δείγματος, και το *t* test τις διαφοροποιήσεις των παραγόντων για τις συγκρίσεις των ομάδων ανά δύο.

α. Οι αιτίες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου

Οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου προκάλεσαν την ανοιχτή σύγκρουση με το στρατιωτικό

καθεστώς, δημιουργώντας μια αναταραχή στο κοινωνικό πεδίο. Η αναπαράσταση της αιτιολογίας της εξέγερσης του Πολυτεχνείου εντοπίζεται από τις δεκαεπτά πιθανές προτεινόμενες αιτίες, το περιεχόμενο των οποίων αφορά πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, και φοιτητικά θέματα.

Από την ανάγνωση του Πίνακα 1, όπου παρουσιάζονται οι μέσοι όροι των απαντήσεων για

τις δεκαεπτά αιτίες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, παρατηρούμε ότι, αν και καμία από τις προτεινόμενες αιτίες δεν απορρίπτεται, ωστόσο ο βαθμός συμφωνίας προς αυτές εξαρτάται από τη φύση της αιτίας. Συγκεκριμένα, με τις πολιτικές και κοινωνικές αιτίες ο βαθμός συμφωνίας του ερωτώμενου πληθυσμού είναι ιδιαίτερα αυξημένος, μειώνεται λίγο για τις φοιτητικές αιτίες

Πίνακας 1

Μέσος όρος των απόψεων για τις αιτίες τη εξέγερσης του Πολυτεχνείου (1= διαφωνώ απόλυτα, 7=συμφωνώ απόλυτα) και αποτελέσματα της κανονικής παραγοντικής ανάλυσης (μετά από ορθογώνια περιστροφή varimax) (N=387). (Οι αιτίες παρουσιάζονται κατά σειρά προτεραιότητας από τη συμφωνία στη διαφωνία)

ΑΙΤΙΕΣ	Μέσος Όρος	Παρ. 1	Παρ. 2	Παρ. 3
* Αντιδικτατορικό αίσθημα	6.04	-.10	.71	.11
* Καταπίεση και βασανιστήρια	6.00	.32	.68	.15
* Εξευτελισμός του ανθρώπου	5.58	.34	.66	.15
* Απαγορευμένος φοιτητικός συνδικαλισμός	5.70	.20	.28	.66
* Διαφθορά και ανικανότητα της κυβέρνησης	5.52	.40	.57	.27
* Ανάμιξη ξένων κυβερνήσεων και υπηρεσιών στην ελληνική πολιτική	5.49	.30	.47	.19
* Αντιλαϊκά κοινωνικά μέτρα	5.48	.40	.60	.06
* Παρέμβαση της χούντας στα φοιτητικά προβλήματα	5.44	.12	.27	.67
* Ουσιαστική και βαθιά αποδιοργάνωση της Παιδείας	5.39	.54	.42	.28
* Νόθες φοιτητικές εκλογές	4.84	.06	.25	.78
* Αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα	4.78	.03	.52	.29
* Παροχές και παραχωρήσεις στο μεγάλο κεφάλαιο	4.72	.64	.37	.15
* Διακοπή της αναβολής και στράτευση των φοιτητών	4.70	.39	-.04	.67
* Αύξηση της ανεργίας	4.39	.76	.16	.18
* Αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων	4.31	.66	.25	.12
* Αύξηση του πληθωρισμού	4.12	.67	.01	.31
* Εξάρθρωση της οικονομίας	3.95	.74	.11	.02
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης			55.1%	
Ποσοστό κοινής διακύμανσης		38.6%	8.9%	7.6%
Ιδιοτιμή		6.57	1.51	1.30

και αισθητά για τις οικονομικές (αγγίζει την αδιαφορία).

Τα αποτελέσματα της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης (μετά από ορθογώνια περιστροφή τύπου varimax), που εφαρμόστηκε πάνω στις απαντήσεις των αιτιών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, εμφάνισε τρεις παράγοντες που συνθέτουν τις διαστάσεις της αναπαράστασης της αιτιολογίας της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Στον Πίνακα 1 εγγράφεται η φόρτιση των διάφορων αιτιών στους τρεις παράγοντες. Ο πρώτος παράγοντας, ο οποίος ερμηνεύει το 38.6% της συνολικής διακύμανσης, μπορεί να χαρακτηριστεί ως παράγοντας των οικονομικών αιτιών. Οι προτάσεις που παρουσιάζουν υψηλή φόρτιση στον παράγοντα αυτό είναι: η αύξηση της ανεργίας (.76), η εξάρθρωση της οικονομίας (.74), η αύξηση του πληθωρισμού (.67), η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων (.66), των παροχών και παραχωρήσεων στο μεγάλο κεφάλαιο (.64). Οι αιτίες: "Ουσιαστική και βαθιά αποδιοργάνωση της Παιδείας" (.54), "Διαφθορά και ανικανότητα της κυβέρνησης" (.40) και "Αντιλαϊκά κοινωνικά μέτρα" (.40), που υπεισέρχονται σε αυτόν τον παράγοντα, εμφανίζονται να επηρεάζονται από την οικονομία.

Ο δεύτερος παράγοντας (ερμηνεύει το 8.9% της συνολικής διακύμανσης) μπορεί να θεωρηθεί ως πολιτικός και κοινωνικός, διότι τα ισχυρά φορτισμένα στοιχεία που τον συνθέτουν είναι: "Αντιδικτατορικό αίσθημα" (.71), "Καταπίεση και βασανιστήρια" (.68), "Εξευτελισμός του ανθρώπου", "Αντιλαϊκά κοινωνικά μέτρα" (.60), "Διαφθορά και ανικανότητα της κυβέρνησης" (.57), "Αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα" (.52), "Ανάμιξη ξένων κυβερνήσεων και υπηρεσιών στην ελληνική πολιτική" (.47) και "Ουσιαστική και βαθιά αποδιοργάνωση της Παιδείας" (.42).

Όσον αφορά τον τρίτο παράγοντα, ο οποίος ερμηνεύει το 7.6% της συνολικής διακύμανσης, αυτός απεικονίζει τη διάσταση των φοιτητικών προβλημάτων. Οι ισχυρά φορτισμένες προτάσεις που συνθέτουν αυτό τον παράγοντα είναι: "Νόθες φοιτητικές εκλογές" (.78), "Παρέμβαση της χούντας στα φοιτητικά προβλήματα" (.67), "Διακοπή της αναβολής και στράτευση των φοιτητών" (.67) και "Απαγορευμένος φοιτητικός

συνδικαλισμός" (.66).

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των αιτιών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου οργανώνονται λοιπόν γύρω από τρεις διαφορετικές διαστάσεις: την οικονομική, την πολιτικο-κοινωνική και τη φοιτητική. Ας δούμε τώρα τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται αυτές οι τρεις διαστάσεις από τις τρεις κοινωνικές ομάδες των υποκειμένων του δείγματος.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τις μέσες παραγοντικές βαθμολογίες για τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες των υποκειμένων του δείγματος. Κατ' αρχήν βλέπουμε τον πρώτο παράγοντα, που παραπέμπει στην οικονομική πρόσληψη των αιτιών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, να διαφοροποιεί αισθητά τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες [$F(2,379)=15.06$ $p<.001$]. Ο παράγοντας αυτός εμφανίζεται να εκφράζει περισσότερο τους μαθητές (Μ) ($MO=+.28$), από τους φοιτητές (Φ) ($MO=-.03$) (Μ-Φ: $t=2.88$ $p<.004$) και τη γενιά του Πολυτεχνείου (ΓΠ) ($MO=.44$) (Μ-ΓΠ: $t=4.98$ $p<.001$). Και οι φοιτητές όμως, σε σύγκριση με τη γενιά του Πολυτεχνείου, εκφράζονται περισσότερο μέσα από τις οικονομικές αιτίες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου (Φ-ΓΠ: $t=3.04$ $p<.003$).

Η πρόσληψη των πολιτικο-κοινωνικών αιτιών [$F(2,379)=6.07$ $p<.003$], εμφανίζεται να διαφοροποιεί τους μαθητές ($MO=-.19$) από τους φοιτητές ($MO=+.21$), (Μ-Φ: $t=-3.44$ $p<.001$), καθώς επίσης και τους φοιτητές από τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.01$), (Φ-ΓΠ: $t=1.75$ $p<.082$). Η παρέμβαση των κοινωνικο-πολιτικών αιτιών στην εξέγερση του Πολυτεχνείου θεωρείται περισσότερο σημαντική από τους φοιτητές.

Όσο για τον παράγοντα που αποδίδει την εξέγερση του Πολυτεχνείου στις φοιτητικές αιτίες, είναι επίσης καλός διαφοροποιός των τριών ομάδων [$F(2,379)=15.49$ $p<.001$]. Η γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=+.45$) πιστεύει περισσότερο από τους μαθητές ($MO=-.28$) και τους φοιτητές ($MO=+.04$), και οι φοιτητές πιστεύουν περισσότερο από τους μαθητές ($MO=-.28$), στην καθοριστική παρέμβαση αυτού του παράγοντα (Μ-ΓΠ: $t=-5.28$ $p<.001$, Φ-ΓΠ: $t=-3.09$ $p<.002$ και Μ-Φ: $t=-3.06$ $p<.002$).

Πίνακας 2

Μέσες παραγοντικές βαθμολογίες για τους τρεις παράγοντες των αιτιών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου για τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες (Το θετικό πρόσημο παραπέμπει σε μια αυξημένη πρόσληψη των αιτιών που συνοψίζουν κάθε παράγοντα)

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ			
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Μαθητές N=160	Φοιτητές N=140	Γενιά Πολυτεχνείου N=87
Οικονομικός	+ .28	-.03	-.44
Πολιτικό/Κοινωνικός	-.19	+ .21	-.01
Φοιτητικός	-.28	+ .04	+ .45

β. Αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και πτώση της χούντας

Στο σημείο αυτό, θα ασχοληθούμε με τον τρόπο που τα υποκείμενά μας αντιλαμβάνονται τις συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και τις αιτίες-παράγοντες που συνέβαλαν στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος. Για το πρώτο σκέλος, τις θετικές ή/και αρνητικές δηλαδή συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, από τα αποτελέσματα που απεικονίζονται στον Πίνακα 3 διαπιστώνουμε μια αυξημένη πρόσληψη των θετικών συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και αντίστοιχα μια μειωμένη εκτίμηση των αρνητικών συνεπειών.

Η παραγοντική ανάλυση (μετά από ορθογώνια περιστροφή τύπου varimax), που εφαρμόστηκε στα παραπάνω δεδομένα, εμφάνισε τέσσερις παράγοντες με ιδιοτιμή > 1 γύρω από τους οποίους το δείγμα μας δομεί την εικόνα των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Ο πρώτος παράγοντας (20.5% της συνολικής διακύμανσης) μπορεί να θεωρηθεί ότι περιγράφει τα θετικά αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, που αναφέρονται στην αποκατάσταση της δημοκρατίας και τη συμμετοχή

του κόσμου. Πράγματι, η εξέγερση του Πολυτεχνείου θεωρείται ότι "Οδήγησε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας" (.82), "Έφερε στο προσκήνιο τον ελληνικό λαό" (.75) και "Ανέπτυξε το αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα του ελληνικού λαού" (.43). Αυτές οι προτάσεις αντιτίθενται στην πρόταση, σύμφωνα με την οποία η εξέγερση του Πολυτεχνείου "Δεν εκπλήρωσε κανέναν από τους σκοπούς της" (-.58).

Ο δεύτερος παράγοντας (ερμηνεύει το 17.8% της συνολικής διακύμανσης) αναφέρεται στην πρόσληψη μιας αρνητικής διάστασης των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, με την έννοια ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου "Δεν είχε σαν αποτέλεσμα παρά το θάνατο, βασανισμό και φυλάκιση πολλών ατόμων" (.83), "Επιβράδυνε την πτώση της χούντας" (.65) και "Οδήγησε στην κατάληψη της Κύπρου" (.43).

Ο τρίτος παράγοντας (11.8% της συνολικής διακύμανσης) μας παραπέμπει επίσης σε μια αρνητική πρόσληψη της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, διότι αναφέρεται στο οικονομικό αδιέξοδο που οδηγήθηκε η χώρα (.80) και στην κατάληψη της Κύπρου (.67). Όσο για τον τελευταίο παράγοντα (11.2% της συνολικής διακύμανσης), αυτός εμφανίζεται να είναι πιο πολύπλοκος διότι

Πίνακας 3

Μέσος όρος των δέκα προτεινόμενων συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και παραγοντική ανάλυση (N=387). (Οι συνέπειες εμφανίζονται κατά σειρά προτεραιότητας από τη συμφωνία στη διαφωνία)

Συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου	Μέσος Όρος	Παρ. 1	Παρ. 2	Παρ. 3	Παρ. 4
- Οδήγησε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας	5.59	.82	-.01	.00	.08
- Έφερε στο προσκήνιο τον ελληνικό λαό	5.52	.75	.09	-.08	.23
- Επιτάχυνε την κρίση του δικτατορικού καθεστώτος	5.26	.19	-.24	.02	.68
- Ανέπτυξε το αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα του ελληνικού λαού	4.82	.43	.07	-.28	.48
- Διευκόλυνε το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη	4.09	-.00	.22	.29	.55
- Οδήγησε στην κατάληψη της Κύπρου	2.97	.16	.43	.67	-.08
- Δεν είχε σαν αποτέλεσμα παρά το θάνατο, βασανισμό και φυλάκιση πολλών ατόμων	2.68	.07	.83	.08	-.04
- Δεν εκπλήρωσε κανέναν από τους σκοπούς της	2.19	-.58	.36	-.10	.44
- Επιβράδυνε την πτώση της χούντας	2.15	-.07	.65	.18	.05
- Οδήγησε τη χώρα σε οικονομικό αδιέξοδο	1.81	-.16	-.09	.80	.15
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης			61.3%		
Ποσοστό κοινής διακύμανσης ιδιοτιμή		20.5%	17.8%	11.8%	1.2%
		2.05	1.78	1.18	1.24

θίγει θετικές και αρνητικές συνέπειες ταυτόχρονα: αν και η εξέγερση του Πολυτεχνείου “Επιτάχυνε την κρίση του στρατιωτικού καθεστώτος” (.68) και “Ανέπτυξε το αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα του ελληνικού λαού” (.48), ωστόσο, “Διευκόλυνε το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη” (.55) και, τελικά, οι σκοποί της δεν εκπληρώθηκαν (.44).

Ας δούμε, όμως, τώρα τι συμβαίνει με τις διομαδικές διαφοροποιήσεις της εικόνας των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από την ανάγνωση του Πίνακα 4, και οι τέσσερις παράγοντες είναι πολύ καλοί διαφοροποιοί των τριών κοινωνικών κατηγοριών του δείγματος. Συγκεκριμένα, ο πρώτος παράγοντας των θετικών συ-

νεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, που παραπέμπει στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, στην ενεργή συμμετοχή του ελληνικού λαού και στην όξυνση του αντιϊμπεριαλιστικού του αισθήματος [$F(2,384)=5.26$ $p<.006$], θεωρείται σημαντικότερος από τους μαθητές ($MO=+.20$), απ’ό,τι από τους φοιτητές ($MO=-.08$) και τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.23$) ($M-F: t=2.55$ $p<.011$ και $M-ΓΠ: t=3.08$ $p<.002$). Ο δεύτερος παράγοντας, που συμπυκνώνει τα αρνητικά αποτελέσματα του θανάτου, βασανισμού και φυλάκισης πολλών ατόμων, καθώς και την επιβράδυνση της πτώσης της χούντας [$F(2,384)=38.63$ $p<.001$], θεωρείται επίσης σημαντικότερος από τους μαθητές ($MO=+48$), απ’ό,τι από τους φοι-

Πίνακας 4

Μέσες παραγοντικές βαθμολογίες των τεσσάρων παραγόντων των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου για τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες. (Οι θετικές παραγοντικές βαθμολογίες παραπέμπουν σε μια αυξημένη πρόσληψη των συνεπειών που συνοψίζουν κάθε παράγοντα)

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ		
	Μαθητές	Φοιτητές	Γενιά Πολυτεχνείου
- Αποκατάσταση της δημοκρατίας και συμμετοχή κόσμου	+ .20	-.08	-.23
- Θάνατος, βασανισμός, φυλακή ατόμων και επιβράδυνση της πτώσης της χούντας	+ .48	-.36	-.30
- Οικονομικό αδιέξοδο και κατάληψη της Κύπρου	-.31	+ .33	+ .02
- Επιτάχυνση χουντικής κρίσης χωρίς εκπλήρωση στόχων	-.27	+ .06	+ .40

τητές (MO=-.36) και τη γενιά του Πολυτεχνείου (MO=-.30), (M-Φ: $t=8.02$ $p<.001$ και M-ΓΠ: $t=6.04$ $p<.001$). Ο τρίτος παράγοντας του οικονομικού αδιεξόδου που οδηγήθηκε η χώρα και της κατάληψης της Κύπρου [$F(2,384)=16.39$ $p<.001$] εκφράζει περισσότερο τους φοιτητές (MO=+.33) από τους μαθητές (MO=-.31) και τη γενιά του Πολυτεχνείου (MO=+.02), και αυτή την τελευταία περισσότερο από τους μαθητές, (M-Φ: $t=-5.84$ $p<.001$, Φ-ΓΠ: $t=2.24$ $p<.027$ και M-ΓΠ: $t=-2.33$ $p<.019$, αντίστοιχα). Ο τελευταίος, τέλος, παράγοντας, που αναφέρεται στις θετικές και αρνητικές συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και θεωρεί ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου επιτάχυνε την κρίση της χούντας και ανέπτυξε το αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα, από τη μια, από την άλλη, όμως, διευκόλυνε το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη και δεν εκπλήρωσε κανέναν από τους σκοπούς της [$F(2,384)=11.91$ $p<.001$], τονίζεται περισσότερο από τη γενιά του Πολυτεχνείου (MO=+.40), απ' ό,τι από τους φοιτητές (MO=+.06), και περισσότερο από αυτούς τους τελευταίους, απ' ό,τι από τους μαθητές (MO=-.27), (M-Φ: $t=-3.26$ $p<.001$, M-ΓΠ: $t=-$

4.54 $p<.001$ και Φ-ΓΠ: $t=-2.30$ $p<.023$).

Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος του θέματος, στις αιτίες-παράγοντες δηλαδή που συνέβαλαν στην πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος, στον Πίνακα 5, όπου δίνονται οι μέσοι όροι των 14 αιτιών-παραγόντων που προτείνονται, διαβάζουμε ότι το δείγμα μας τείνει να συμφωνήσει με τις περισσότερες από αυτές. Βέβαια, αποδίδει πιο έντονα την πτώση της χούντας στον αγώνα των φοιτητών, στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, στην αντιδικτατορική πάλη του λαού και στη γενική κατακραυγή από το εξωτερικό.

Ας δούμε όμως τους τρεις παράγοντες με ιδιοτιμή > 1 που έφερε στην επιφάνεια η παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε στα δεδομένα που αναφερόμαστε εδώ και τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν με τα υποκείμενα των τριών κοινωνικών ομάδων μας. Οι προτάσεις που εμφανίζουν υψηλή φόρτιση στον πρώτο παράγοντα (33.7% της συνολικής διακύμανσης) της πτώσης του στρατιωτικού καθεστώτος είναι: "Ο αγώνας των φοιτητών" (.88), "Η εξέγερση του Πολυτεχνείου" (.87), "Η αντιδικτατορική πάλη του λαού" (.73), "Η γενική κατακραυγή από το

εξωτερικό" (.66), "Η μαχητική παρουσία των ηγετών των παλαιών πολιτικών κομμάτων" (.43) και "Τα εσωτερικά και εξωτερικά μέσα μαζικής ενημέρωσης" (.42). Αυτός ο παράγοντας, που θεωρεί την πτώση της χούντας σαν απόρροια των εσωτερικών αγώνων που δόθηκαν και της εξωτερικής της απόρριψης [$F(2,379)=3.66, p<.027$], θεωρείται ως αποτελεσματικότερος από τους

μαθητές ($MO=+.14$) και φοιτητές ($MO=-.01$), απ'ό,τι από τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.25$), ($M-FΠ t=2.67 p<.008$ και $\Phi-FΠ: t=1.72 p<.088$) (βλ. Πίνακα 6).

Ο δεύτερος παράγοντας (ερμηνεύει το 12.2% της συνολικής διακύμανσης) παραπέμπει σε μια πρόσληψη της πτώσης της χούντας με όρους αδιεξόδου του (ιδίου του στρατιωτικού κα-

Πίνακας 5

Μέσος όρος των 14 αιτιών-παραγόντων που συνέβαλαν στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος και παραγοντική ανάλυση (N=387)

(Οι παράγοντες εμφανίζονται κατά σειρά προτεραιότητας από τη συμφωνία στη διαφωνία)

Αιτίες-παραγόντες που συνέβαλαν στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος	Μέσος Όρος	Παρ. 1	Παρ. 2	Παρ. 3
* Ο αγώνας των φοιτητών	5.80	.88	.09	.13
* Η εξέγερση του Πολυτεχνείου	5.75	.87	.11	.14
* Η αντιδικτατορική πάλη του λαού	5.37	.73	.10	.14
* Η γενική κατακραυγή από το εξωτερικό	5.10	.66	.32	.14
* Η κατάληψη της Κύπρου από τα τουρκικά στρατεύματα	4.90	.14	.68	-.22
* Οι εσωτερικές αντιθέσεις της χούντας	4.77	.04	.68	.21
* Τα εσωτερικά και εξωτερικά μέσα μαζικής ενημέρωσης	4.64	.42	.28	.44
* Τα συμφέροντα της αμερικανικής κυβέρνησης που σταμάτησαν να εξυπηρετούνται από τη χούντα	4.58	.07	.62	.15
* Η οικονομική κρίση της χούντας	4.39	.35	.50	-.09
* Το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη	4.33	.05	.67	.21
* Η αποτυχία εκδημοκρατικοποίησης του στρατιωτικού καθεστώτος	4.30	.25	.59	.20
* Η μη αποδοχή της στρατιωτικής δικτατορίας από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα	4.10	.19	.32	.50
* Η μαχητική παρουσία των ηγετών των παλαιών πολιτικών κομμάτων	3.79	.43	.04	.56
* Η επιστροφή του Καραμανλή	3.76	.04	.02	.84
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης			54.6%	
Ποσοστό κοινής διακύμανσης		33.7%	12.2%	8.6%
Ιδιοτιμή		4.72	1.71	1.21

Πίνακας 6

Μέσες παραγοντικές βαθμολογίες των τριών παραγόντων της πτώσης του δικτατορικού καθεστώτος, για τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες (Οι θετικές παραγοντικές βαθμολογίες παραπέμπουν στην αυξημένη πρόσληψη των προτάσεων που συνοψίζουν κάθε παράγοντα)

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ		
	Μαθητές	Φοιτητές	Γενιά Πολυτεχνείου
* Εσωτερικοί αγώνες και εξωτερική απόρριψη	+ .14	-.01	-.25
* Αδιέξοδο της χούντας και εθνική ήττα	-.21	+ .18	+ .10
* Παρουσία ηγετών και μη αποδοχή από Ευρώπη	+ .39	-.12	-.52

θεστώτος, εθνικής ήττας στην Κύπρο και παύσης εξυπηρέτησης των αμερικανικών συμφερόντων. Πράγματι, τα στοιχεία που εμφανίζουν ισχυρή φόρτιση σε αυτόν τον παράγοντα είναι: "Η κατάληψη της Κύπρου από τα τουρκικά στρατεύματα" (.68), "Οι εσωτερικές αντιθέσεις της χούντας" (.68), "Το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη" (.67), "Τα συμφέροντα της αμερικανικής κυβέρνησης, που σταμάτησαν να εξυπηρετούνται από τη χούντα" (.62), "Η αποτυχία εκδημοκρατικοποίησης του στρατιωτικού καθεστώτος" (.59) και "Η οικονομική κρίση της χούντας" (.50). Αυτός ο δεύτερος παράγοντας, που διαφοροποιεί τις απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματος [$F(2,379)=6.47$ $p<.002$], θεωρείται σημαντικότερος από τους φοιτητές ($MO=+.18$) και τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=+.10$), απ' ό,τι από τους μαθητές ($MO=-.21$), ($M-Φ: t=-3.78$ $p<.001$ και $M-ΓΠ: t=-2.08$ $p<.039$).

Όσο για τον τρίτο παράγοντα (8.6% της συνολικής διακύμανσης), αυτός αποδίδει την πτώση της χούντας στους ηγέτες των πολιτικών κομμάτων, και ιδιαίτερα στον Καραμανλή, και στη μη αποδοχή της από την ευρωπαϊκή κοινότητα. Οι ισχυρά φορτισμένες προτάσεις αυτού του παράγοντα είναι: "Η επιστροφή του Καραμανλή" (.84), "Η μαχητική παρουσία των ηγετών των παλαιών πολιτικών κομμάτων" (.56), "Η μη αποδοχή της στρατιωτικής δικτατορίας από την Ευρωπαϊκή κοινότητα" (.50) και "Τα εσωτερικά και εξωτε-

ρικά μέσα μαζικής ενημέρωσης" (.44). Η ανάλυση διακύμανσης, που εφαρμόστηκε στις παραγοντικές βαθμολογίες αυτού του παράγοντα, δείχνει την ευαισθησία του στις τρεις κοινωνικές κατηγορίες [$F(2,379)=24.85$ $p<.001$]. Αυτή η διάσταση εκφράζει περισσότερο τους μαθητές ($MO=+.39$) από τους φοιτητές ($MO=-.12$) και από τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.52$), και τους φοιτητές περισσότερο από τη γενιά του Πολυτεχνείου, ($M-Φ: t=4.77$ $p<.001$, $M-ΓΠ: t=6.79$ $p<.001$ και $Φ-ΓΠ: t=3.02$ $p<.003$).

γ. Τι απέγιναν οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου

Η ανοιχτή σύγκρουση της ενεργούς μειονότητας του Πολυτεχνείου με το στρατιωτικό καθεστώς διαδραματίστηκε το Νοέμβριο του 1973. Το στρατιωτικό καθεστώς έπεσε τον Ιούλιο του 1974. Πώς προσλαμβάνονται όμως οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου μετά την πτώση της χούντας; Είναι το θέμα με το οποίο θα ασχοληθούμε εδώ.

Από την ανάγνωση του Πίνακα 7, όπου εγγράφονται οι μέσοι όροι των δέκα προτάσεων που αναφέρονται στο τι απέγιναν οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου, διαπιστώνουμε ότι τα υποκείμενα του δείγμάτος μας αντιλαμβάνονται τους εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου ως άτομα

Πίνακας 7

**Μέσος όρος των δέκα προτάσεων που συνθέτουν την εικόνα των εξεγερθέντων μετά την πτώση της χούντας και παραγοντική ανάλυση (τύπου varimax) (N=387)
(Οι προτάσεις εμφανίζονται κατά σειρά προτεραιότητας από τη συμφωνία στη διαφωνία)**

Τι απέγιναν οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου	Μέσος Όρος	Παρ. 1	Παρ. 2	Παρ. 3	Παρ. 4
- Είναι άτομα με αυξημένη πολιτική συνείδηση	5.20	.71	-.14	.00	.25
- Δίνουν το προοδευτικό προφίλ στον πολιτικό χώρο	4.58	.81	.05	.17	-.07
- Συνεχίζουν τον αγώνα τους	4.24	.81	.00	-.19	-.03
- Εγκατέλειψαν την πολιτική και ασχολήθηκαν με την επαγγελματική τους καριέρα	4.14	.15	-.04	.07	.83
- Κάνουν προσπάθειες για να εκπληρωθούν τα αιτήματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου	4.12	.82	.02	-.14	-.01
- Έκαναν πολιτική καριέρα	3.68	.02	.02	.88	-.04
- Ψάχνουν για μια καινούρια ταυτότητα	3.61	.07	.71	.22	-.22
- Πέρασαν στην αδράνεια	3.55	-.19	.53	.07	.56
- Βολεύτηκαν και είναι το σημερινό κατεστημένο	3.46	-.21	.24	.67	.31
- Έγιναν περιθωριακοί	2.68	-.01	.78	-.01	.17
Ποσοστό συνολικής διακύμανσης			63.0%		
Ποσοστό κοινής διακύμανσης ιδιοτιμής		27.3%	19.1%	10.9%	10.5%
		2.73	1.92	1.09	1.05

με αυξημένη πολιτική συνείδηση και λίγο προοδευτικά. Οι προτάσεις που ανάγουν τους εξεγερθέντες σε ένα καθεστώς περιθωρίου, αδράνειας, πολιτικής καριέρας και βολέματος εμφανίζονται με μειωμένη ισχύ.

Η παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε στις παραπάνω απαντήσεις, αναδεικνύει τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις που συγκροτούν την κοινωνική αναπαράσταση των εξεγερθέντων. Μπορούμε να θεωρήσουμε πως ο πρώτος παράγοντας παραπέμπει σε μια πολιτικοποιημένη, προοδευτική και αγωνιστική διάσταση των εξεγερθέντων του Πολυτεχνείου (ερμηνεύει το 27.3% της συνολικής διακύμανσης, ιδιοτιμή >

1). Οι προτάσεις που παρουσιάζουν υψηλή φόρτιση στον παράγοντα αυτό είναι: "Κάνουν προσπάθειες για να εκπληρωθούν τα αιτήματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου" (.82), "Συνεχίζουν τον αγώνα τους" (.81), "Δίνουν το προοδευτικό προφίλ στον πολιτικό χώρο" (.81) και "Είναι άτομα με αυξημένη πολιτική συνείδηση" (.71).

Ο δεύτερος παράγοντας (ερμηνεύει το 19.2% της συνολικής διακύμανσης, ιδιοτιμή > 1) προσλαμβάνει μια παθητική διάσταση των εξεγερθέντων του Πολυτεχνείου που συνοδεύεται από την αναζήτηση μιας καινούριας ταυτότητας. Οι προτάσεις που παρουσιάζουν μεγάλη φόρτιση σε αυτόν τον παράγοντα είναι: "Έγιναν περιθωριακοί" (.78), "Ψάχνουν για μια καινούρια ταυτότητα" (.71), "Πέρασαν στην αδράνεια" (.53), "Βολεύτηκαν και είναι το σημερινό κατεστημένο" (.24), "Είναι άτομα με αυξημένη πολιτική συνείδηση" (.15) και "Έκαναν πολιτική καριέρα" (.02).

Πίνακας 8

Μέσες παραγοντικές βαθμολογίες των τεσσάρων παραγόντων της εικόνας των εξεγερθέντων, μετά την πτώση της χούντας, για τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες (Οι θετικές παραγοντικές βαθμολογίες παραπέμπουν σε μια αυξημένη πρόσληψη των προτάσεων που συνοψίζουν κάθε παράγοντα)

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ		
	Μαθητές	Φοιτητές	Γενιά Πολυτεχνείου
* Πολιτικοποιημένοι, προοδευτικοί, με συνεχή δράση	+ .21	-.21	-.05
* Περιθώριο, αναζήτηση ταυτότητας, αδράνεια	-.07	+ .05	+ .04
* Πολιτική καριέρα, βολεμένοι, κατεστημένο	-.34	+ .14	+ .40
* Πολιτική αδράνεια	+ .10	+ .06	-.27

θωριακοί" (.78), "Ψάχνουν για καινούρια ταυτότητα" (.71) και "Πέρασαν στην αδράνεια" (.53).

Ο προτελευταίος παράγοντας (ερμηνεύει το 10.9% της συνολικής διακύμανσης ιδιοτιμή > 1) αναφέρεται στην πρόσληψη της πολιτικής καριέρας (.88) και του βολέματος (.67). Όσο για τον τέταρτο παράγοντα (10.5% της συνολικής διακύμανσης, ιδιοτιμή > 1), αυτός περιγράφει τους εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου σαν άτομα που εγκατέλειψαν την πολιτική και ασχολήθηκαν με την επαγγελματική τους καριέρα (.83), περνώντας στην αδράνεια (.56).

Οι τρεις από τους τέσσερις παράγοντες, που μόλις περιγράψαμε, επιδρούν στις τρεις κοινωνικές ομάδες του δείγματός μας. Ο Πίνακας 8 μας πληροφορεί σχετικά γι' αυτό. Συγκεκριμένα, ο πρώτος παράγοντας, που τονίζει την αυξημένη πολιτική/προοδευτική συνείδηση των εξεγερθέντων και τους αγώνες τους για την εκπλήρωση των αιτημάτων του Πολυτεχνείου [$F(2,384)=7.27$ $p<.001$], θεωρείται σημαντικότερος από τους μαθητές ($MO=+.21$), απ' ό,τι από τους φοιτητές ($MO=-.21$) και τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.05$), ($M-Φ: t=3.88$ $p<.001$ και $M-ΓΠ: t=1.89$ $p<.061$). Ο τρίτος παράγοντας, της

πολιτικής καριέρας και του βολέματος [$F(2,384)=18.11$ $p<.001$], εκφράζει περισσότερο τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=+.40$) από τους φοιτητές ($MO=+.14$), και αυτούς τους τελευταίους περισσότερο από τους μαθητές ($MO=-.34$), ($M-Φ: t=-5.56$ $p<.001$, $M-ΓΠ: t=-6.40$ $p<.001$ και $Φ-ΓΠ: t=-1.81$ $p<.073$). Μέσα από τον τέταρτο, τέλος, παράγοντα, της επαγγελματικής καριέρας και της πολιτικής αδράνειας [$F(2,384)=4.44$ $p<.012$], οι μαθητές ($MO=+.10$) και οι φοιτητές ($MO=+.06$) εκφράζονται καλύτερα, από τη γενιά του Πολυτεχνείου ($MO=-.27$), ($M-ΓΠ: t=3.13$ $p<.001$ και $Φ-ΓΠ: t=3.04$ $p<.003$).

Συμπεράσματα

Η εξέγερση του Πολυτεχνείου αναπλάθεται και γίνεται πνευματικό οικοδόμημα στη διάθεση των κοινωνικών υποκειμένων. Αυτό το πνευματικό οικοδόμημα δεν είναι το ίδιο το αντικείμενο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, αλλά η αναπαραστάσή του, που δε συνίσταται σ' ένα καθρέπτισμα, "μια φωτογραφία", "μια εικόνα που κατοικεί τον εγκέφαλο" (Moscovici, 1976), αλλά σε

ένα δυναμικό προϊόν σφραγισμένο από την ιδιαιτερότητα των υποκειμένων. Η κοινωνική αναπαράσταση της εξέγερσης του Πολυτεχνείου -το περιεχόμενο και η οργάνωσή της- εμφανίζεται να εξαρτάται από την κοινωνική ταυτότητα της ομάδας στην οποία ανήκουν τα υποκείμενα και διαφοροποιείται σύμφωνα με το ενδιαφέρον, τα βιώματα, το βαθμό εμπλοκής των υποκειμένων και τις πληροφορίες που διαθέτουν.

Στο άρθρο αυτό παρουσιάσαμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που αφορούν το πεδίο σύγκρουσης της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, τα αποτελέσματα αυτής της σύγκρουσης και των πρωταγωνιστών της μετά την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος. Τα συμπεράσματά μας θα περιοριστούν επομένως στη σύνοψη των αποτελεσμάτων των τριών θεματικών ενοτήτων που παρουσιάσαμε.

α. Οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου προκάλεσαν την ανοιχτή σύγκρουση με το στρατιωτικό καθεστώς, δημιουργώντας μια αναταραχή στο κοινωνικό πεδίο. Στη γενική εικόνα των υποκειμένων του δείγματός μας το αντικείμενο σύγκρουσης των δύο κοινωνικών αντιπάλων: εξεγερθέντες - στρατιωτικό καθεστώς, εντοπίζεται στα πολιτικά/κοινωνικά προβλήματα, τα οποία διευρύνονται και στο φοιτητικό χώρο. Τα οικονομικά προβλήματα προσλαμβάνονται ως λιγότερο σημαντικά στην εξήγηση του Πολυτεχνείου, χωρίς ωστόσο να απορρίπτονται. Οι διομαδικές απόψεις διαφοροποιούν την αναπαράσταση των αιτιών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Πιο συγκεκριμένα, τα γνωστικά στοιχεία των οικονομικών αιτιών προσλαμβάνονται ως περισσότερο καθοριστικά από τους μαθητές. Οι φοιτητές θεωρούν τις πολιτικο-κοινωνικές αιτίες ως περισσότερο καθοριστικές στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, ενώ τα άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου τονίζουν τις φοιτητικές αιτίες.

β. Σχετικά με τα αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και τις αιτίες-παράγοντες που συνέβαλαν στην πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος, θα γράψουμε ότι τα υποκείμενα του δείγματος ρίχνουν το βάρος στα θετικά αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, την οποία καθιστούν σημαντικό παράγοντα στην πτώση της χούντας. Η πρόσληψη δηλαδή των

συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου περνάει μέσα από την αποκατάσταση της δημοκρατίας και επεκτείνεται στην απελευθέρωση του κόσμου και την ενεργή συμμετοχή του, στην κρίση του στρατιωτικού καθεστώτος και στην ανάπτυξη του αντιϊμπεριαλιστικού αισθήματος του ελληνικού λαού. Διαπιστώνεται επίσης μια σχέση ανάμεσα στην εξέγερση του Πολυτεχνείου και στην πτώση της χούντας, την οποία το δείγμα μας αποδίδει, μεταξύ άλλων, στον αγώνα των φοιτητών, στην εξέγερση του Πολυτεχνείου και στην αντιδικτατορική πάλη του λαού. Εξάλλου, από τις συσχετίσεις των παραγόντων, που προκύπτουν από τα αποτελέσματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και αυτών που προκύπτουν από την πτώση της χούντας, επιβεβαιώνονται οι παραπάνω διαπιστώσεις (συσχέτιση Bravais-Pearson $r = +.64$, $p < .001$). Όσο πιο θετική είναι η εικόνα που έχει το δείγμα μας για τις συνέπειες του Πολυτεχνείου, τόσο περισσότερο αποδίδει την πτώση της χούντας στους εσωτερικούς αγώνες (κατά κύριο λόγο στην εξέγερση των φοιτητών) και την εξωτερική απόρριψη. Να σημειώσουμε επίσης ότι τόσο ο παράγοντας των θετικών συνεπειών όσο και ο παράγοντας που αποδίδει την πτώση της χούντας στους εσωτερικούς αγώνες και στην εξωτερική απόρριψη, τονίζονται περισσότερο από τους μαθητές. Αυτοί οι τελευταίοι φαίνεται επίσης να τονίζουν, περισσότερο από τους φοιτητές και τα άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου, τον παράγοντα που αποδίδει την πτώση της χούντας στην παρουσία των ηγετών και τη μη αποδοχή της από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, και ταυτόχρονα προσλαμβάνουν εντονότερα τις αρνητικές συνέπειες του Πολυτεχνείου που αφορούν τη φυλάκιση, το θάνατο, βασανισμό των ατόμων, και την επιβράδυνση της πτώσης της χούντας. Ενώ, οι φοιτητές, που αποδίδουν περισσότερο από τα άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου (λιγότερο όμως από τους μαθητές) την πτώση της χούντας στην παρουσία των ηγετών και τη μη αποδοχή της από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, καθώς και στο αδιέξοδο της χούντας και την εθνική ήττα (το ίδιο με τα άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου), θεωρούν τον παράγοντα του οικονομικού αδιεξόδου και της κατάρτησης της Κύπρου σημαντικότερο.

Μία άλλη διάσταση των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου παραπέμπει σε μια σύνθετη εικόνα σύμφωνα με την οποία, η εξέγερση του Πολυτεχνείου επιτάχυνε την κρίση του στρατιωτικού καθεστώτος και ανέπτυξε το αντιϊμπεριαλιστικό αίσθημα του ελληνικού λαού, διευκόλυνε, όμως, το αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη και δεν εκπλήρωσε κανέναν από τους σκοπούς της. Μία, επίσης, σύνθετη εικόνα της πτώσης της χούντας είναι αυτή που αποδίδει την τελευταία στην κατάληψη της Κύπρου, στις εσωτερικές της αντιθέσεις, στο αντιπραξικόπημα του Ιωαννίδη, στα αμερικανικά συμφέροντα που σταμάτησαν να εξυπηρετούνται από τη χούντα, στην αποτυχία του πειράματος Μαρκεζίνη, και στην οικονομική της κρίση. Η εικόνα των συνεπειών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και της πτώσης της χούντας, που συνθέτουν αυτοί οι δύο παράγοντες, εκφράζει περισσότερο τη γενιά του Πολυτεχνείου.

γ. Με την ικανοποίηση της πρωταρχικής διεκδίκησης της μειονότητας του Πολυτεχνείου, την πτώση της χούντας, οι εξεγερθέντες του Πολυτεχνείου συνεχίζουν ακόμη και στις μέρες μας, παρόλο που έχει αναγνωρισθεί επίσημα η ιστορική σημασία της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, να προσλαμβάνονται ως άτομα με αυξημένη πολιτική συνείδηση, με προοδευτικό χαρακτήρα και συνεχιστές των αγώνων τους. Οι προτάσεις που ανάγουν τους εξεγερθέντες σε ένα καθεστώς περιθωρίου, αδράνειας, πολιτικής καριέρας και βολέματος αποδοκιμάζονται. Αυτή η διαχρονική θετική πρόσληψη των εξεγερθέντων εμφανίζει ένα φαινόμενο επισκίασμού, σύμφωνα με το οποίο ο θετικός χαρακτήρας της εξέγερσης του Πολυτεχνείου επεκτείνεται και στην πρόσληψη των εξεγερθέντων: επειδή η εξέγερση του Πολυτεχνείου ήταν θετική πράξη, αξιολογούνται θετικά και οι εξεγερθέντες, ακόμη και στις μέρες μας. Οι μαθητές ρίχνουν το βάρος στην πολιτικοποιημένη, προοδευτική και δραστήρια διάσταση των εξεγερθέντων, από τη μια, επισημαίνουν, όμως, και την πολιτική τους αδράνεια, από την άλλη. Τα άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου τονίζουν την πολιτική τους καριέρα και το βόλεμά τους. Όσο για τους φοιτητές, και αυτοί υπογραμμίζουν την πολιτική καριέρα και

το βόλεμα των εξεγερθέντων (λιγότερο, όμως, από άτομα της γενιάς του Πολυτεχνείου), καθώς και την πολιτική τους αδράνεια.

Βιβλιογραφία

- Abric, J. C. (1987). *Coopération, compétition et représentations sociales*. Suisse: DelVal.
- Abric, J. C. (1989). L' étude expérimentale des représentations sociales. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 187-203). Paris: PUF.
- Abric, J. C. (1994). L'organisation interne des représentations sociales: Système central et système périphérique. In Ch. Guimelli (Ed.), *Structures et transformations des représentations sociales* (pp. 73-84). Paris: Delachaux et Niestlé.
- Aebischer, V., Deconchy, J. P., & Lipiansky, E. M. (Eds.) (1991). *Idéologies et représentations sociales*. Suisse: DelVal.
- Chombart de Lauwe, M. J. (1971). *Un monde autre: L'enfance. De ses représentations a son mythe*. Paris: Payot.
- Doise, W. (1986). Les représentations sociales: Définition d'un concept. In W. Doise & A. Palmonari (Eds.), *Représentations sociales* (pp. 81-94). Paris: Delachaux et Niestlé.
- Doise, W., & Palmonari, A. (Eds) (1986). *Les représentations sociales*. Paris: PUF.
- Doise, W. (1989). Attitudes et représentations sociales. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 220-238). Paris: PUF.
- Doise, W. (1990). Les représentations sociales. In R. Ghiglione, C. Bonnet & J. F. Richard (Eds.), *Traité de Psychologie Cognitive. Tome 3: Cognition, représentation, communication* (pp. 111-174). Paris: Dunod.
- Durkheim, E. (1898/1967). *Représentations individuelles et représentations collectives*. In: *Sociologie et philosophie*. Paris: PUF.
- Farr, R. (1984). Les représentations sociales. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale* (pp. 379-390). Paris: PUF.
- Farr, R., & Moscovici, S. (1984). *Social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Flament, C. (1989). Structure et dynamique des représentations sociales. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 204-219). Paris: PUF.
- Flament, C. (1994). Aspects périphériques des représentations sociales. In Ch. Guimelli (Ed.), *Structures et transformations des représentations sociales* (pp. 85-118). Paris: Delachaux et Niestlé.
- Guimelli, Ch. (Ed.) (1994). *Structures et transformations des représentations sociales*. Paris: Delachaux et Niestlé.
- Herzlich, C. (1969). *Santé et maladie: Analyse d'une représentation sociale*. Paris: Mouton.
- Herzlich, C. (1972). La représentation sociale. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (pp. 303-325). Paris: Larousse.
- Jodelet, D. (1984). Représentation sociale: Phénomène, concept et théorie. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale* (pp. 357-378). Paris: PUF.
- Jodelet, D. (Ed.) (1989). *Les représentations sociales*. Paris: PUF.
- Jodelet, D. (1989a). Représentations sociales: Un domaine en expansion. In: D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 31-61). Paris: PUF.
- Jodelet, D. (1989b). *Folies et représentations sociales*. Paris: PUF.
- Κατερέλος, Γ. (Επιμ. Έκδ.) (1996). *Δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαντόγλου, Α. (1992). *Μελέτη μιας μειονότητας: Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, Νοέμβρης 1973*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Μαντόγλου, Α. (1995). *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου: Η συγκρουσιακή σχέση ατόμου και κοινωνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαντόγλου, Α. (1996). Εισαγωγή. Στο: Σ. Παπαστάμου & Α. Μαντόγλου (Επιμ. Έκδ.), *Κοινωνικές αναπαραστάσεις* (σ. 13-62). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Moscovici, S. (1969). Préface. In C. Herzlich, *Santé et maladie: Analyse d'une représentation sociale*. Paris: Mouton.
- Moscovici, S. (1961, 1976). *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: PUF.
- Moscovici, S. (1986). L'ère des représentations sociales. In W. Doise, & A. Palmonari (Eds.), *Représentations sociales* (pp.34-80). Paris: Delachaux et Niestlé.
- Moscovici, S. (1991). La fin des représentations sociales. In A. Aebischer, J. P. Deconchy & E. M. Lipiansky (Eds.), *Idéologies et représentations sociales* (pp. 65-84). Suisse: DeVal.
- Moscovici, S., & Vignaux, G. (1994). Le concept de thématas. In Ch. Guimelli (Ed.), *Structures et transformations des représentations sociales* (pp. 25-72). Paris: Delachaux et Niestlé.
- Mugny, G., & Carugati, F. (1985). *L'intelligence au pluriel: Les représentations sociales de l'intelligence*. Suisse: DeVal.
- Παπαστάμου, Σ., & Μιούνου, Γκ. (1983). *Μειονότητες και εξουσία*. Αθήνα: Αλέτρι.
- Παπαστάμου, Σ., & Μαντόγλου, Α. (Επιμ. Έκδ.) (1996). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Rouquette, M. L. (1990). Sur la composition des schèmes. *Nouvelles Etudes Psychologiques. Université de Bordeaux, 4, (1), 17-25.*

The social representation of the Polytechnic School's uprising

ANNA MANTOGLOU
Panteion University, Athens

ABSTRACT Through the study of the social representations of the Polytechnic School's uprising we investigated the way by which a sample of about 400 subjects (pupils, students and individuals of the Polytechnic School's generation) perceives, comprehends and explains this historical-political event. Specifically, we used questionnaires regarding the socio-cognitive elements that compose the perception of the etiology, consequences and results, as well as the uprisers after the dictatorship's fall. Factor analysis revealed the way in which these elements are structured and the differential perception of this structure from the three social groups of our sample.

Key-words: Content and structure of social representation, representation, social representation.

Address: A. Mantoglou, Department of Psychology, Panteion University, Syngrou Ave. 136, 176 71, Athens.
Tel.: *30-1-9298004 and *30-1-4614936.